

УДК 821.161.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2023-2-26/1-10

ОЛЬГА ШАФ

*доктор філологічних наук, професор,
кафедра української літератури,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

ОЛЕКСАНДРА ГОНЮК

*кандидат філологічних наук, доцент,
кафедра української літератури,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

(АНТИ)КОЛОНІАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ ЄВГЕНА ГРЕБІНКИ В ПОЕМІ «БОГДАН»

У статті окреслені колоніальні стратегії художнього мислення, реалізовані в українській літературі першої половини XIX ст., зокрема пов'язані з утратою / подвоєнням / зміною ідентичності носія і / чи ретранслятора художньої свідомості, його бажанням уникнути контрпозиції «національне – імперське». Мета статті – дослідити засади (анти)колоніальної поетики в поемі «Богдан» Євгена Гребінки крізь призму авторської позиції, художньо-естетичної парадигми романтизму, в інтертекстуальній кореляції з романтичноісторичною літературою тієї доби. Основним методом дослідження є постколоніальна деконструкція (методологічно базу дослідження є присвячені вивченню російського імперіалізму студії Є. Томпсон, М. Шкандрія, О. Юрчук, обіперті до здобутки західної постколоніальної теорії), також застосовано інтертекстологічний аналіз та літературознавчі *методи*, як-от типологічний, структурно-аналітичний, мотивний аналіз.

Поема «Богдан» Євгена Гребінки внаслідок ідеологічного змісту зазнавала неадекватного трактування, як і інші твори митця, у яких проімперські наративи межують з українофільськими. Ефект балансування між цими ідеологічними векторами у творчості не лише Гребінки, а й представників його покоління з постколоніальної перспективи є симптомом деформації національної (художньої) свідомості під імперським культурно-політичним пресингом. З одного боку, на оцінку митцями, зокрема й Гребінкою, українського минулого впливали російська історіографічна доктрина, яка знецінювала державотворчий потенціал Гетьманщини, нав'язувала фальшиві ідеологеми «єдинокровних народів», «щасливого життя під крилом православного царя», та написані не без впливу цієї-таки доктрини українські романтичноісторичні твори, а з іншого – творчість митців тої доби скеровував пробуджений романтизмом антиколоніальний ресентимент. Ці суперечливі тенденції позначилися на поетиці поеми «Богдан» Гребінки. Історичний сюжет в її основній частині розгортається між полюсами спроектованого на україно-польські взаємини антиколоніального ресентименту, що вмотивовує початок визвольної боротьби під проводом Хмельницького, та «вірнопідданської» адорації московського царства як єдиного союзника й захисника (суголосно з імперською версією історії, близько до «Історії Русів» та інших літописів XVIII ст.). Колоніальна поетика поеми оприявлена в ситуації самоприниження Богдана перед московським царем, у підкресленні на рівні наративу культурно-релігійної близькості москалів і українців, готовності останніх підкоритися (потенційному) імперському центру, утвердженні ідеї історично визначеного панування Москви над Україною як блага для останньої. У пролозі поеми, утім, домінує антиколоніальний ресентимент (компромісно реекстрапольований з Московії на Річ Посполиту), міфопоетика якого віддзеркалює тенденції українського (пре)романтизму, зокрема в актуалізації національного підсвідомого бажання помсти.

Висновки. Балансування між художніми антиколоніальною та колоніальною стратегіями в поемі «Богдан» зумовлене водночас орієнтирами індивідуальної авторської («роздвоєної») свідомості та впливом культурної парадигми романтизму, що разом з російськими імперськими дискурса-

ми (мимо авторської волі) позначаються на письмі й підлягають постколоніальній деконструкції. Вивчення крізь цю методологічну призму національного літературного процесу, зокрема минулих сторіч, дозволяє глибше зрозуміти механізми пропагандистського впливу імперських наративів на колоніальну свідомість, небезпеку мутації колоніальної культури.

Ключові слова: поема Євгена Гребінки «Богдан», (анти)колоніальні стратегії художнього мислення, авторська свідомість, (пре)романтизм, антиколоніальний ресентимент.

Для цитування: Шаф, О., Гонюк, О. (2023). (Анти)колоніальні стратегії художнього мислення Євгена Гребінки в поемі «Богдан». *Alfred Nobel University Journal of Philology*, № 2 (26/1), pp. 133-146, DOI: 10.32342/2523-4463-2023-2-26/1-10

For citation: Shaf, O., Goniuk, O. (2023). Poetics of Yevhen Hrebinka's Poem "Bohdan": (Anti)Colonial Strategies of the Art Consciousness. *Alfred Nobel University Journal of Philology*, vol. 2, issue 26/1, pp. 133-146, DOI: 10.32342/2523-4463-2023-2-26/1-10

Творчість Євгена Гребінки, зокрема її російськомовний сегмент, ще не достатньо вивчена на тепер, особливо в постколоніальному аспекті. Поема «Богдан (сцени из жизни малороссийского гетмана Зиновия Хмельницкого)» (1843), тематично присвячена вибору Богданом Хмельницьким московського протекторату, здобуває за постколоніальної деконструкції нових смислових обертонів, які оприявнюють механізми художньої реалізації (анти)колоніальної свідомості й стратегій письма. Викликають інтерес психо-ментальні та світоглядно-естетичні чинники контрпозиціонування колоніальної та антиколоніальної стратегій художнього мислення за умови потужного імперського пресингу в літературному процесі першої половини XIX ст. загалом й у творчості Гребінки зокрема. Метою статті є окреслення елементів (анти)колоніальної поетики в поемі «Богдан» Євгена Гребінки крізь призми як авторської позиції, так і художньо-естетичної парадигми романтизму.

Романтизм як а priori націєконструктивний дискурс [Чижевський, 1994, с. 362–366] дисонував у свідомості українських інтелектуалів першої половини XIX ст. з нав'язаним Російською імперією через освіту, літературу, сфальсифіковану історію дискурсом малоросійства, що закріплював ідеї вторинності, провінційності української культури (і літератури). Часто письменники тої доби, серед них і Гребінка, за несформованої (цілком) національної ідентичності, піддавалися впливу імперської політики денаціоналізації, однак колоніальні імпульси в їхніх текстах комбінувалися з романтичними, спрямованими на консолідацію нації, а відтак – антиколоніальними імпульсами.

До слова, Гребінчину творчість в естетико-стильових параметрах романтизму оцінюють неоднозначно: якщо Д. Чижевський говорить про «несміливі початки романтизму» [Чижевський, 1994, с. 448], то Л. Задорожна зауважує, що «творчість письменника продовжує українську романтичну традицію» [Задорожна, 2000, с. 70], а Є. Нахлік [Нахлік, 1988], Н. Перевертень [Перевертень, 2010] розглядають прозу митця як основоположну для української романтичної традиції. З огляду на роки творчої активності Гребінки – 1830–1840-ві, на які припадає друга, найпотужніша, хвиля романтизму в українській літературі [Яценко, 1995, с. 271], а також на жанрову й стильову багатогранність його доробку, створеного під впливом, з одного боку, європейського (і російського) романтизму, а з іншого – авторитетних для автора українських преромантичних текстів, серед яких і «Енеїда» І. Котляревського, і «Вечора на хуторі поблизу Диканьки» М. Гоголя, і «Історія Русів» [Задорожна, 2000], твори Гребінки можна вважати переходовими між преромантичною та власне романтичною літературою. Трансформаційно-еволюційні процеси в національному самоусвідомленні, що наражалися на потужний політичний, культурний тиск Російської імперії, віддзеркалювалися в художніх текстах як романтизму, так і в преромантизму, що є його початковим, «антиципаційним», за словами С. Козака, етапом [Козак, 2003, с. 12, 16]. Вивчення творчості письменників доби передромантизму-романтизму, зокрема й Гребінки, становлять актуальний предмет постколоніальних літературознавчих студій.

Одним з перших порушив цей комплекс проблем Мирослав Шкандрій у дослідженні формування імперського дискурсу й контрдискурсу в українській літературі XVIII–XX ст.

[Шкандрій, 2004]. Євгена Гребінку, як і його сучасника Ореста Сомова, учений характеризує як таких, хто «намагалися знайти місце для української історичної ідентичності в межах російської імперської уяви» [Шкандрій, 2004, с. 157]. Дослідник розглядає написані Гребінкою російською мовою роман «Чайковський» та поему «Богдан», де зацентровано на кривдах, що їх зазнав український народ від поляків, та на інтеграції України до складу Московії. Шкандрій слушно наголошує на стратегії ідеологічного виправдання в поемі «Богдан» цієї інтеграції аргументами про «єдинокровність, спільну віру та історію», зрештою, про історичну необхідність скоритися перед сильнішим [Шкандрій, 2004, с. 161]. Автор розвідки помічає в поемі Гребінки і неоднозначність ставлення простолюду до москалів і Московії, і закладний у підтексті сумнів у подібності мови, виду, віри росіян та українців, що подавалася імперською ідеологією як підстава для об'єднання, а також пропонує свою інтерпретацію тої смислової про-/антиімперської амбівалентності, що її транслює наведена в кульмінації поеми пісня про двох братів-орлів, що є алюзією на «братні» народи України і Московії [Шкандрій, 2004, с. 161–162]. У підсумку учений зауважує ретранслювання у творчості Гребінки імперської пропаганди, зокрема, про перманентність та природність союзу «братніх» народів і припускає подвійну функцію такої стратегії, що мала також запевняти Москву в лояльності українців. Поза тим учений не достатньо чітко фіксує і майже не аргументує нюанси авторської про-/антиімперської позиції, не заглиблюється в технологію (анти)колоніального письма в текстах Гребінки.

На важливості висвітлення авторської позиції в постколоніальних студіях літератури наголошує Олена Юрчук. Продовжуючи методологічну лінію М. Шкандрія, дослідниця фокусує увагу на стратегіях опору імперському впливу, що реалізуються в конкретних поетикальних моделях, які знайшли втілення в українській літературі від бароко до сучасності. І хоча творчість Гребінки Юрчук не розглядає, утім, робить чимало актуальних для письменників його покоління спостережень і висновків. Услід за Шкандрієм, який фіксував змішування у творчості письменників першої половини XIX ст. імперського й патріотичного дискурсів [Шкандрій, 2004, с. 70], Юрчук пропонує розглядати колонізаційні процеси як результат не лише імперської агресії, а й колабораційних дій, відтак українсько-російські відносини моделюються не тільки «пресинг[ом] російського, а і <...> внутрішні[м] програвш[ем] українського, коли національна еліта долучалася до впровадження імперського дискурсу» [Юрчук, 2013, с. 25]. Останнє може бути застосоване до творчості Гребінки, зокрема його поеми «Богдан». Дослідниця також зауважує, що колоніальна стратегія «двійництва» спрямовувала діяльність письменників цього періоду «на розвиток української культури, але не на усвідомлений спротив імперському дискурсу», закріплювала розуміння України «не як колонії, а як території, що закономірно належить до Російської держави» [Юрчук, 2013, с. 56]. По суті, і художня творчість, і культуртрегерство Гребінки (видання альманаху «Ластівка» (1841)) реалізували (можливо, мимоволі автора) цю стратегію «двійництва». Отож поема «Богдан» Гребінки виступає полем колоніальної та антиколоніальної контрверзи в авторській свідомості, показовою для рівня розвитку національного самоусвідомлення тої доби, демонструє неузгодженість між «лініями зіткнення дискурсів» (за влучним висловом Шкандрія в названій студії), що зумовлює актуальність літературознавчої рецепції цього твору крізь постколоніальну призму та з'ясування поетикальної специфіки втілення (анти)колоніальних смислів.

Творчість Гребінки, зокрема й поему «Богдан», розглядають у студіях останніх десятиріч в аспекті романтичного характеру відтворення української історії, зокрема й крізь призму інтертекстуального перегуку з історичними нарисами й літописами XVIII – початку XIX ст. [Задорожна, 2000, с. 77–79], а також в аспекті міфологізації образу України, доби козаччини в контексті інтеграції української теми в російську літературу [Мацапура, 2002]. Автори цих робіт не беруть до уваги (анти)колоніальні смислові нюанси художнього відтворення образу України та її минулого. Л. Задорожна, наприклад, хоча й зауважує вірнопідданський пафос окремих рядків поеми «Богдан», інтерпретує характер зображення історичних подій, пейзажного обрамлення в традиційному історіографічному ключі – як руху народу до визволення [Задорожна, 2000, с. 80–81], а не до чергового уярмлення – такий зміст прочитується крізь застосовану в цій статті постколоніальну оптику.

У розвідках останніх років, присвячених життєтворчості Гребінки (і здебільшого приурочених до його 200-ліття), поема «Богдан» в основному лишається поза увагою, можливо, і через «знецінюючу твір русофільську тенденційність» [Останіна, 2018, с. 260]. Однак є і винятки. Так, Ганна Останіна в компаративно-імагологічному ракурсі аналізує образ Сходу в доробку Гребінки, зокрема й у поемі «Богдан» в епізоді розмислів Хмельницького про вибір політичного покровителя: зваживши, гетьман відкидає перспективи васальної залежності від Османської Порти як невірної, користолюбної й ворожої до православ'я, віддаючи перевагу залежності від Московії [Останіна, 2018, с. 260]. Дослідниця помічає не лише слідування Гребінки описаним в «Історії Русів» непростим стосункам Хмельницького з ханом та султаном, а й ретрансльовану автором «великоросійську» зверхність до «чорномазих татар» [Останіна, 2018, с. 261]. Ці спостереження цінні для постколоніального розгляду поеми як ще один аспект балансування художньої свідомості між колоніальним (страх обтяжливої васальної залежності від султанату) та імперським (ледь не шовіністична орієнтація татар як людей «другого сорту») наративами. Отож ідейно-сміслові виміри поеми «Богдан» Гребінки, що резонують із нинішніми національно-політичними викликами, потребують прочитання крізь призму застосованих стратегій колоніального художнього мислення.

Понятійний апарат (пост)колоніалізму, запропонований у роботах Е. Саїда, Г. Бгабга, Г. Ч. Співак і ґрунтований у дослідженнях сучасної української культури Т. Гундорової, М. Павлишина та ін. складно застосувати до української літератури колоніальної доби, як і до літератур інших народів, які потерпали від Російської імперії, бо, за словами Є. Томпсон, на відміну від колоніалізму на Заході, «коли національні проблеми часто відносилися до категорії расових питань і питань заморських завоювань, російський колоніалізм значною мірою залежав від національної ідентичності та експансіоністської політики щодо сусідніх країн» [Томпсон, 2006], тож мав прихований, «повзучий» характер, відтак його наукова рецепція потребує дещо іншого методологічного арсеналу. «Гібридність» імперських інтенцій, що прикривала колонізацію начебто «добровільним» злиттям / возз'єднанням «братніх» чи сусідніх народів з протекційною чи цивілізаційною метою, довгий час створювала підтриману імперською пропагандою ілюзію добровільної конгломерації, а не насильної асиміляції й денаціоналізації утягнених в російськоімперську орбіту народів [Юрчук, 2013, с. 37]. Утім, ознаки імперськості й колоніальності в українській літературі, зокрема XIX ст., наявні, і першим їх спробував ідентифікувати саме Шкандрій. Основні параметри імперського дискурсу, за його спостереженнями, такі: Малоросія – це анархічне прикордоння, існування єдиного «руського» народу, «безмежний простір, сила і слава імперії, неминучість самодержавного врядування, органічна російська нація, унікальна місія Росії, легітимність експансії і спасення природа асиміляції» [Шкандрій, 2004, с. 27]. Наведений перелік, безперечно, є відкритим для уточнень і доповнень. Закономірно, що ці задані імперією ідеологічні позиції позначаються на поетиці колоніальних текстів. В українській літературі першої половини XIX ст., зокрема у творчості Гребінки, в активній позиції – поетикальні колоніальні стратегії, зумовлені втратою / подвоєнням / зміною ідентичності носія і / чи ретранслятора художньої свідомості, а також бажанням уникнути контрпозиціонування імперії. Ці стратегії вартують детальнішої характеристики.

Мета статті – дослідити засади (анти)колоніальної поетики в поемі «Богдан» Євгена Гребінки крізь призму авторської позиції, художньо-естетичної парадигми романтизму, в інтертекстуальній кореляції з романтичноісторичною літературою тієї доби.

Методи дослідження. Основним методом є постколоніальна деконструкція (методологічною базою дослідження є присвячені вивченню російського імперіалізму студії Є. Томпсон, М. Шкандрій, О. Юрчук, обіпєрті до здобутки західної постколоніальної теорії), також застосовано інтертекстологічний аналіз та літературознавчі методи, як-от типологічний, структурно-аналітичний, мотивний аналіз.

Подвійна ідентичність / утрата ідентичності, самовідчуження, самоприниження. Ідентифікаційна й репрезентаційна політика суб'єкта (автора, наратора, героя) за такої стратегії розмита, тобто він не знає або не конкретизує, хто він – росіянин чи українець, або вважає себе водночас і росіянином, і українцем (ілюстративною є славнозвісна «двудушність» Миколи Гоголя; автор поеми «Богдан» також підписував листи то

українським прізвиськом «Гребінка» або «Гребенка» (рос.), то його зросійщеним варіантом – «Гребенкин» [Гребінка, 1981, т. 3, с. 560, 562]. Носій / ретранслятор колоніальної художньої свідомості погоджується зі своєю національною меншовартістю, сприймає упослідженість як даність, не заперечує проти накинутої йому зневажливої назви «хохол», «малорос», може прикладати її до себе (наприклад, Є. Гребінка в листі до Л.М. Свічки 15.05.1834 року жартома доводить свою впертість – мовляв, «я хохол» [Гребінка, 1981, т. 3, с. 572]).

Культурна ідентифікація з імперським, мімікрія імперських стандартів. На змістовно-іконічному, стилістичному рівнях колоніального тексту відтворюються імперські світоглядні, аксіологічні, культурні параметри як належні, прогресивні, а також експлуатуються імперські культурні, літературні семантичні коди, стилістичні тенденції; наратор / герой демонструє своєю поведінкою, своїм способом життя відповідність імперським стандартам і очікуванням, готовність асимілюватися з імперською культурою (до прикладу, в українському перекладі-переспіві юним Гребінкою поеми Александра Пушкіна «Полтава» (1836) відтворено імперський антимазепинський наратив).

Уникнення опозиції «імперія – центр» як провокативної. У художньому тексті, де застосована ця колоніальна стратегія, відсутня експлікація будь-якого аспекту конфлікту між імперією (Росією) та колонією (Україною), у картині світу подібний геополітичний і/чи культурний поділ або знівельований, або поданий як безконфліктний (до слова, подібну стратегію безконфліктності в зображенні статусу України в імперії Шкандрій фіксував у романі «Чайковський» Гребінки [Шкандрій, 2004, с. 160]).

Рефлексія імперської дійсності як непорушної даності, як блага. Автор / наратор / герой колоніального тексту не відчуває жодного дискомфорту через уналежнення його краю до імперії, сприймає цей факт як позитивний, перспективний, навіть необхідний (колеритною ілюстрацією цієї стратегії є, власне, поема «Богдан» Гребінки).

«Утеча» від проблеми втрати автономії в поза-політичні, поза-громадянські проблеми, «оприватнення» літератури. Через (неусвідомлене) прагнення уникнути незручної в політичному й психологічному планах теми колоніальності автор зосереджується на приватній родинно-побутовій сфері, де цей чинник майже непомітний (скажімо, у повісті «Ніжинський полковник Золотаренко» Гребінки матримоніальний конфлікт цілком заступає факт використання Московією козацького війська під час загарбання території Речі Посполитої).

О. Юрчук у згаданій вище розвідці конкретизувала риси колоніальної маскуліної (художньої) свідомості, якій притаманні інфантилізм, «двійництво», крутість, блазенада [Юрчук, 2013, с. 55–56]. Ці стратегії, треба думати, акумулюються в українській бурлескній творчості кінця XVIII ст. – першої половини XIX ст., натомість художні традиції романтизму модифікують формат репрезентації колоніальної свідомості. Дослідниця окреслює притаманний колоніальній літературі тип «підміненого автора», чії стратегії коливаються між «подвійною маргіналізацією національного колоніального мовлення», іншими словами, між розігруванням ролі «простака», та імітуванням імперського наративу [Юрчук, 2013, с. 27]. Утім, дискурсивна ідентифікація з імперським не знімає, зауважує учена, суперечності «своє-чуже», а лише дає ефемерне почуття захищеності [Юрчук, 2013, с. 26]. «Подвоєння» іміджу колоніального «простака» та відданого імперії громадянина притаманне і творчій особистості Гребінки. Йому вдавалося балансувати між національними інтересами у збереженні українського культурного фонду та «вірнопідданством» імперії, зокрема сприянням її культурному збагаченню. Ці різноспрямовані задачі не вели до душевного «роздвоєння» та внутрішнього конфлікту, позаяк Гребінка, як і багато хто з його покоління, сприймали факт інтеграції України в імперію як здійснений, безповоротний, культурно й цивілізаційно виправданий. Водночас історико-культурна ситуація романтизму створювала запит на сепарацію національного Я з імперського поля, на реставрування самобутньої національної культури, що не могло не провокувати в Гребінки як колоніального автора тривогу й компенсаторне прагнення запевнити імперську цензуру в лояльності українців, нагадати про їхню відданість Москві. Водночас, слід уточнити, що колоніальні доміанти авторського мислення можуть посилюватися / послаблюватися інтертекстуальними впливами, літературною «модою», тобто мати не лише особистісно-психологічну, а й літературно-ідеологічну генеалогію.

Колоніальні риси художнього мислення Гребінки проступають у поемі «Богдан» доволі виразно через її дражливу історичну тематику, вже на той час вельми політизовану. Варто також згадати й присвяту поеми високопоставленому чиновнику, графу, генералу від інфантерії Якову Ростовцеву, постать якого уособлювала імперського реципієнта й цензора. Центральна в поемі «Богдан» «політична» тема Переяславської ради 1654 р. набула ідеологічного загострення на тлі нинішньої російської агресії та інформаційної війни, що її веде кремлівська пропаганда. Ключове питання як віддавна, так і нині кристалізується в дилемі – приєднання чи возз'єднання? У часи Гребінки тема Переяславської ради, трактована імперською історіографією у великодержавному дусі як «возз'єднання» двох «єдиновірних» і «єдинокровних» народів під «легітимною» владою московського царя, «нащадка» київських князів, лягла в основу пропагандистської ідеології «собирання русских земель» [Брехуненко, 2003, с. 607–614]. Ще з середини XVII ст. Переяславська рада витлумачувалася російськими істориками політично – як спосіб «улегітимнення московської зверхності над Гетьманщиною», як наступ на її автономію [Брехуненко, 2003, с. 607]. Сьогодні детально осмислено еволюцію «Переяславської легенди» (як її першим охрестив В'ячеслав Липинський) як в українській [Ясь, 2003], так і в російській [Брехуненко, 2003] історіографії, порівняно ідеологічні відмінності у трактуванні цієї події, у визначенні її історичної ролі й ваги. У цих дослідженнях стають помітними залежність українських літописців XVIII – початку XIX ст. та істориків пізніших часів від імперської (російської та радянської) історіографії, але також і їхні спроби за найменшої можливості цензурного послаблення демонтувати імперські міфи про «добровільну злуку українського народу з російським народом», про нібито відсутність зобов'язань перед козацтвом з боку Московії, про «надзвичайно позитивні» наслідки «возз'єднання» тощо. У нинішній Росії ці міфи активно циркулюють у медіа просторі на допомогу кремлівській антиукраїнській пропаганді.

Військово-політична діяльність Хмельницького, передусім події в Переяславі, ставали предметом не лише (псевдо)наукових історичних досліджень, а й художнього зображення ще із XVII ст. в українському фольклорі, шкільних драмах, історичних віршах, літописах, пізніше, у першій третині XIX ст., і у творчості російських і українських літераторів Ф. Глінки, Р. Гонорського, К. Рилєєва, В. Любича-Романовича, М. Маркевича, М. Максимовича, П. Білецького-Носенка, М. Костомарова та ін. у межах формування «українських шкіл» в російській і польській імперських літературах [Чижевський, 1994, с. 367]. Гребінка, за словами Д. Чижевського, «найвидатніший представник української школи в російській літературі» [Чижевський, 1994, с. 367], не міг не знати цих творів й вочевидь цікавився темою Переяславської ради з юнацьких років, позаяк у листі до родини від 03.11.1826 р. він згадує нещодавно написаний вірш «Переяславль» [Гребінка, 1981, т. 3, с. 507]. У його поемі «Богдан» цій події присвячено останній, найосяжніший, 9 розділ. Гребінка, як і багато хто з його сучасників, засвоїв імперську версію історії Переяславської ради ще зі шкільної лави, однак під час роботи над твором зв'язався з «Історією Русів» невідомого автора, що відбивала «ностальгічно-патріотичні традиції нащадків старих козацько-старшинських родів» [Ясь, 2003, с. 530–531], та з «Історією Малої Русі...» Дмитра Бантиша-Каменського, яка порівняно з попередніми інтерпретаціями подій славнозвісної Ради включала відомості про певні суперечності й неоднозначності т.зв. злуки, зокрема пошук Хмельницьким вигідніших сюзеренів [Ясь, 2003, с. 528].

Історична канва поеми «Богдан» фрагментарно охоплює час вигнання Хмельницького з родового маєтку та його наміри збудити повстання, викрадення в Барабаша королівських грамот з неофіційним дозволом військових дій, перемога над внутрішніми політичними супротивниками, а потім перемога над поляками й вибір політичного протекторату. Схематизм викладу історичних подій зумовлений, по-перше, їхньою відомістю, по-друге, прагненням зацентрувати на суб'єктивно-психологічному плані головного героя, ліризувати історичний матеріал (що часом приводить до художньо не виправданих відгалужень, як-от сцена нічного томління на самотині дружини Барабаша). Історичний зміст поеми розгортається пунктирно між ключовими сценами переконання вигнанцем-Хмельницьким його духівника-священника в необхідності збройного повстання в Україні (розділ 2) та роздумів і сумнівів Хмельницького-переможця щодо перспектив його державних звершень, а саме – вибору союзника й покровителя (розділ 8). В обох сценах важливим є

суб'єктивний план героя, його патріотичний ентузіазм і державна відповідальність, у яких він звиряється священику-конфіденту, уособленню його власного сумління.

У кульмінаційній сцені гірких Богданових роздумів (розділ 8) сполучаються антиколоніальна й проімперська позиції. Суть першої полягає в горділивій констатації Богданом військово-політичної перемоги України («*И я – гетман свободныя Укрйны, / И шлют послов ко мне цари отвсюду...*» [Гребінка, 1980, т. 1, с. 145]), що відтінена страхом втратити це досягнення через географічну доступність його краю:

*Направо степь, налево степь кругом:
нигде преград природа не дала
Нам от врагов; задумали и – разом
Как воды к нам текут со всех сторон...
Границы наши – буквы на песке:
Повеял ветер – и их как не бывало.
<...>
....[а] теперь она [Україна] – как ива,
Растущая сироткой у дороги:
Ее не топчет разве кто не хочет...* [Гребінка, 1980, т. 1, с. 147].

Неоколоніальні побоювання Хмельницького в поемі цілком виправдані, крім того, вони корелюють з історичним обґрунтуванням його зусиль у пошуку політичного патрона задля зовнішнього захисту (хоча в сучасній історичній інтерпретації тих подій вельми важливим мотивом вважається легітимізація новоствореної української держави шляхом укладання політичного союзу, а не страх нової навали). Образ України – «розтоптаной вербички при дорозі» в поемі, гіперболізований з огляду на недавні перемоги козацтва, увиразнює політичну необхідність пошуку сюзерена – «самим же нам держаться невозможно». Колоніальні патерни авторської свідомості тут когерентні амбівалентному національному самоусвідомленню за часів Хмельницького з їхнім потужним антиколоніальним козацьким рухом на тлі перспектив вторинної колонізації (перехід українських земель під владу Московії) [Юрчук, 2013, с. 76]. Літописання XVIII – поч. XIX ст. (твори С. Величка, Г. Грабянки, «Історія Русів»), яке визначило анти/неоколоніальні модули українського романтизму, зокрема її світоглядні орієнтири Гребінки, вдалося до міфологізації-архівації минулого, після чого виправдовувало нову колонізацію як порятуюнок [Юрчук, 2013, с. 77]. Отже, у суперечливості політичних прерогатив Хмельницького в поемі відлунює історична дилема України, що полягає в неунікненності нової колонізації, яка за часів написання твору вже нібито була вирішена, але під впливом романтичної реархівації колишніх перемог України автор цю історичну необхідність мимоволі підважує.

Розгублений і стривожений (у 8 розділі) Хмельницький переживає, можна сказати, неоколоніальну тривогу, готовий до підступності переможеного ворога («*...не верю что то я / Врагу, подавшему мне руку примиренья*»). Дарунки й пропозиції польського короля та турецького султана лякають Хмельницького, що озвучується в його монолозі асоціативно близько до «купівлі», «запродавання» України в нове «рабство» – «*Лишь только бы Украина отдалась / Под покровительство неверной Порты*». Фемінізований образ держави, яку «купують» іноземні правителі, підкреслює її статус безсилового об'єкта колонізації, що слабо в'яжеться в цьому монолозі Богдана з його нещодавнім військовим триумфом. Подібний фемінізований образ України фігурує і в «Розмові Великоросії з Малоросією» Семена Дівовича (1762). Фемінізація колонізованої землі, яка «віддається» завойовнику-господарю, – шаблон колоніального / імперського мислення. Богдана-героя поеми Гребінки не обурює такий стан речей, навпаки, він сам від імені своєї землі, шукає «доброго господаря», «брата єдинокровного й єдиновірного», московського царя: «*Еще горит для нас звезда спасенья: / В народе нам єдинокровном, / В єдиновірной нам Москве*» [Гребінка, 1980, т. 1, с. 148]. Колоніальне безсилля, що мало б виправдовувати «возз'єднання» України з Московією, транслюється й репліками священика про колишню велич Києва, що тепер – «розвінчаний старець», який потерпає від іноземного гніту. Мотив колишньої сла-

ви в протиставленні безславному теперішньому поширений в українському романтизмі, Гребінка також нерідко актуалізував його у своїй творчості.

Проімперський наратив відчитується у візіях-мріях Хмельницького про щасливе буття України під владою московського царя, у неприхованих адораціях на його адресу:

*Растет, цветет и мощно, и красиво,
Как древо жизни на берегах Евфрата,
Родных царей святое поколенье.
Под скипетром помазанников божьих
Живет народ счастливо, безмятежно;*

*И если я Украине богом данный,
То бог поможет в этом деле мне;
Соединю разрозненных судьбою
Уж несколько веков родимых братьев,
У ног царя московского сложу
Мои гетьманские клейноды
И счастье прямое укажу
Украине из родов в роды!* [Гребінка, 1980, т. 1, с. 148].

У наведеному фрагменті озвучуються основні ідеологічні моменти імперської версії злуки України й Московії (принципово – «возз'єднання», що акцентує на відновленні історичної спорідненості, якщо не тотожності, українського й російського народів): велич і благодійність царя, який «захищає» «знедолених», божественне освячення й історична неунікненність такого союзу, «щастя» повернутої в «братні обійми» України. У поемі Гребінки український гетьман готовий зрентися своїх клейнодів і схилитися перед московським царем, що розбігається не лише з історичною правдоподібністю, але й з її романтизованою версією в «Історії Русів», настільній книзі українських романтиків, і Гребінки зокрема.

У продовженні монологу Богдан звіряється священику у своїх візіях «царства без границь», що «надвинулось на многие моря», «везде язык славянский», «везде святая, праведная вера» – «и царство то чудесное – Россия!» [Гребінка, 1980, т. 1, с. 149]. Подібна адорація Росії – в основному, за неохопні обшири (що містить натяк на потенціал необмеженої експансії – «надвинулась на многие моря») з уніфікованими мовою і вірою – ретранслює імперську завойовницько-асиміляційну ідеологію, замасковану начебто добровільним ухваленням народів у це «чудесне царство». Цю саму ідеологію саркастично розвінчує Тарас Шевченко в поемі «Кавказ», написаної того самого року, що й поема Гребінки, – «Од молдованина до фіна / На всіх языках все мовчить, / Бо благоденствує...» [Шевченко, 2006, с. 120]. Гребінка зупиняється на діаметрально протилежній колоніальній позиції, що засвоює й ретранслює імперську ідеологію (на мій погляд, це складно назвати «колоніальним заграванням з імперією», як кваліфікує подібне уславлення Московії, зокрема в козацьких літописах, О. Юрчук [Юрчук, 2013, с. 81]). Варто зауважити, що в «Історії Русів» за загальом схожої мотивації вибору Хмельницьким саме московського протекторату під страхом нової ворожої навали турків і поляків уславлення Росії і її царату відсутнє.

Наприкінці 9 розділу поеми «Богдан» подана сцена ранку 8 січня 1954 р., дня «злуки», де фокус авторської уваги зміщено на народні маси. Звучать репліки з натовпу зі схвальною оцінкою москалів (що виявляються чомусь уже добре знайомими українському поспільству): «нечего сказать, народ хороший», «часто ходит в церковь и молится так долго, так усердно», «а как дерутся эти москали», «народ все крепкий и проворный» і под. Очевидно, що таке схвалення москвітів не мало жодної історичної підстави (і кардинально розходилося з оцінкою москалів та їхньої культури в «Історії Русів» – в'їдливі зауваження про дикість, варварство, безбожність і некультурність росіян з обережності вкладені тут в уста хану Менглі Герею [Драч, 2003, с. 200], а також у фольклорному дискурсі та більшості українських художніх творів тої доби), а лише ідеологічну підставу – виправдати злуку України саме з Московією. Поглиблює обрану автором стратегію введена в поему

пісня бандуриста про двох орлів-братів. Ідеологічна значущість цієї «пісні» підкреслена її окремою публікацією в «Литературной газете» у 1841 р. Романтична імітація позиції народу в цій «пісні» бандуриста ні ідейно, ні стилістично не корелює з українським фольклорно-літературним матеріалом, а виглядає як імперська підробка-імітація народного голосу. У сюжеті пісні проговорено вже загадані імперські ідеологеми слабкості України перед ворогами («*лета не укрепили мощного крыла*»), неунікненної загибелі без допомоги «старшого брата»-орла, радісної злуки двох братів («*Братья обнялись родные / И сильны опять, / Как великая Россия / Да Украина-мать!*») - очевидно в цьому образі орлів, що обнялися, є алузія на герб російської держави - двоголового орла, що її помічає і Шкандрій [Шкандрій, 2004, с. 162]). Про безпідставне присвоєння Московією цього геральдичного знаку, зокрема, іронізує автор «Історії Русів» [Драч, 2003, с. 201], у Гребінки натомість прочитується смисл взаємного підсилення України й Росії, тобто виходить, що своїм добровільним приєднанням Україна й утворила з Росією цього двоголового орла, принісши герб князя Володимира Великого як своєрідне віно. Апофеозом цієї сцени й усієї поеми є вираження волі народу присягнути московському царю. Трикратно рефреноване «*Волим, волим, волим!*» у вигуках на товпу на промову Хмельницького й заклик до присяги акцентує радісний ентузіазм і беззастрешню готовність юрби до такого серйозного політичного акту, що також виглядає налягнуто й дисонує з історичними фактами (утім, ця подія інтерпретована як «всенародна радість» і в літописі Самовидця). У поемі Хмельницький щиро, по-братерськи, обнімається з боярином – вочевидь в аналогії до двох братів-орлів з пісні. В історичних (проукраїнських) джерелах часто акцентують на тому, що московське посольство відмовилося від присяги, чим обурило козацький контингент ради в Переяславі [Горобець, 2011, с. 143]. До слова, у поемі не конкретизовано статус учасників ради – це нібито український народ (а не козацтво зі своїми старшинами). Так переконливіше легітимізується ця злука, що в імперському трактуванні є історично необхідним «воз'єднанням», а за історичними фактами, наслідки яких сьогодні є очевидними, – початком колонізації України, її деавтономізації й денацифікації.

Поряд з колоніально-імперськими дискурсивними інтенціями в поемі Гребінки «Богдан» актуалізується антиколоніальний ресентимент і проговорюється колоніальна травма – треба думати, поза авторською волею й позицією, під впливом культурно-естетичних імпульсів романтизму. Для українських антиколоніальних моделей, наголошує О. Юрчук, основоположна «романтична концепція національного», романтизм же став його «стратегічною моделлю» [Юрчук, 2013, с. 40–41], отож у текстах українського романтизму міфологізується національний хронотоп, відбувається архетипно-символічна реставрація національного Я. Прологом до історичної сюжетної лінії в поемі «Богдан» Євгена Гребінки постає прописана в душі української романтичної традиції експозиційна сцена, яка транслює потужний пафос антиколоніального ресентименту. Картина весняної ночі на Дніпрі з її містичним хронотопом ретранслює преромантичні засади т.зв. «малоросійської фантастики» (широко представлені в прозі О. Сомова, Л. Боровиковського, Гр. Квітки-Основ'яненка, М. Гоголя та ін.), витворюючи образ українського «позасвіття», «споду», де вирує національна підсвідома енергетика. Український (пре)романтизм, до слова, своїм послідовним зісковзуванням у містично-потойбічні сфери реагував на погіршення суспільно-політичної ситуації: колоніальне безправ'я породжувало пасивність і незапотребованість у «реальному», себто державно-історичному житті, спонукало до втечі від реальності в простори національного підсвідомого, художньо-міфологічним вираженням якого і був світ більше чарівливої, ніж жаскої народної демонології. Образи русалок, відьом, потерчат в українському міфомисленні поставали жертвами недосконалого «реального світу», отож своїм потойбічним існуванням (і певною мірою живим людям) утілювали психостратегію образи-помсти, що звучить в унісон з національним антиколоніальним ресентиментом.

Синхронізація прологу поеми «Богдан» Гребінки зі стихією українського міфопоетичного (пре)романтизму увиразнюється низкою інтертекстуальних паралелей. Зокрема сцена ігрища русалок, які намагаються звабити подорожнього, їхні драматизовані репліки тощо нагадують відповідні сцени з оповідань О. Сомова, М. Гоголя, балади «Причинна» Т. Шевченка та творів інших митців цього часу. Русальний мотив у поемі Гребінки, на перший погляд, цілком дисфункційний і є даниною згаданій традиції, водночас доволі

затягнута «русальна» сцена в пролозі, яка здобуває продовження й передислоковується з річки до лісу («*Русалки сокрылись в пучине / А духи лесные в лесах*» [Гребінка, 1980, т. 1, с. 118]), готує ґрунт до рефлексії національної травмованості. У такому трактуванні вона слугує вже апробованим в романтичній літературі «порталом» у національне «позасвіття»-підсвідоме. Уособленням цього підсвідомого в поемі є образ «північного духу» («*полуночный дух*») у вінку з маків, що символізує сон, забуття. Йому непідвладні лише неприкаяні тіні померлих людей - козацьких ватажків Павлюка, Остряниці, Наливайка, зґвалтованої поляком молоді дівчини. Кожен з них розповідає історію свого життя і смерті, фокусуючись на тій страшній кривді, яку їм спричинили поляки.

Правдивість історій козацьких ватажків автор підтверджує посиланнями на «Історію Русів» та «Історію Малої Росії» Д. Бантиш-Каменського, хоча прагнення реалістичності, умотивоване бажанням вповідати національні кривди, і підважується ірраціональним містичним хронотопом. Утім, не лишається сумнівів у джерелах наративів національного ресентименту, які Гребінка добре знав і вважав за потрібне використати в поемі. У синхронно написаній поемі-містерії «Великий льох» Шевченка національний ресентимент досягне максимуму: так само на тлі містичного хронотопу душі розповідатимуть про гріхи, але не чужі, а нібито свої, тобто, проговорюватимуть свої не образи, а «провини» - у такий спосіб художня рефлексія у творі Шевченка національної вини й спокути за колоніальність звучить значно «доросліше», ніж колоніальні образи героїв Гребінки та його сучасників-романтиків.

Вочевидь у містичних сценах прологу до поеми автор мав намір поглибити вираз ресентименту, екстраполюючи національну образу на природні стихії. Після душ страждальців слово бере старий дуб, який вповідає історію козака. У молодості той посадив два дуби, плекав їх, постарів під їхніми кронами, але війна (з поляками) забрала всіх його нащадків, а вороги його самого повісили на гіллі, від чого дуб «*зашумел <...> в Днепр кудрявой головою*» [Гребінка, 1980, т. 1, с. 124]. Образ двох братів-дубів тут символізує силу нації. Падіння одного з дубів, на якому повішено старого козака, прочитується як втрата цієї сили внаслідок воєн. Образ двох дубів, один з яких втрачено, симетричний до образу двох орлів, єдність яких віднайдена (пісня бандуриста): так у цій імагологічній диспозиції оприявлено зсув антиколоніальної свідомості до колоніальної.

Поглиблює ефект національного ресентименту «Голос з-під каменя», який свідчить про страшний і підступний злочин поляка проти молоді козачки та її дитини. Камінь, ще одна природна стихія, що уособлює споконвічність української землі, її предковічні основи, тріснув від жаху, коли поляк розбив об камінну твердь голову немовляти. Деталь, що половину тріснутого каменя поставили в польському місті «*как памятник грядущим поколениям / Во славу низкого, но сильного злодея*» [Гребінка, 1980, т. 1, с. 126], символізує привласнення української землі підступом і силою, її колоніальне «розполовинення».

«Північний дух» сну і спокою, уражений почутим, зникає, що означає пробудження від забуття, збурення в природі, асоціативно спроєктоване на національне відродження. Страшним знаком бурі-війни, що насувається, є «*туча громовая*», що «*в ярости, стена*» покрила небо. Персоніфікована психологічна деталь «в ярості» вказує на стан нації, антиколоніальний гнів якої сягнув граничних меж. На те, що ця «буря» вирішує її історію, вказує образ комети («*И в лучах огня и света / Вышла из Днепра комета. / И по небу разлеглась*» [Гребінка, 1980, т. 1, с. 127]). Аналогічний образ комети («*Он, бачите, над Киевом / Мітла простяглася, / І над Дніпром і Тясмином / Земля затряслася?*» [Шевченко, 2006, с. 110]) фігурує в поемі «Великий льох» Шевченка, але як однозначно лихе провіщення «роздвоєння» української нації на захисників і зрадників, що загрожують матері-Україні «божевіллям». У поемі Гребінки пролог завершується інтригуванням читача щодо подальшої української історії, яка стоїть перед важливим випробуванням. Образ бурі наприкінці прологу готує ґрунт для розгортання історичного сюжету військової кампанії Хмельницького, що також почалася із сильної національної образи.

У поемі «Богдан» Гребінки потужний антиколоніальний ресентимент, орнаментований українською романтичною традицією, ретроспективно скеровувався на рефлексію українсько-польського конфлікту, тоді як актуальніший у тодішніх історичних реаліях імперський вплив Росії ніяк не проблематизувався, а навпаки, переоцінювався як захис-

ний для України. Така стратегія близька до явища переносу, що знімає з психіки непосильне й руйнівне напруження. Крім того, травматичний досвід колонізації Росією не міг бути вільно осмислений у художньому просторі за тогочасної імперської політики (на це безкомпромісно наважився лише Шевченко), отож фокус антиколоніального ресентименту зміщувався у творчості романтиків з Росії на Польщу (М. Гоголь, М. Костомаров, О. Стороженко). Акцент на українсько-польському конфлікті зроблено і в «Історії Русів». Отже, у поемі Гребінки під впливом романтичної традиції актуалізується національний антиколоніальний ресентимент, що, однак, був зміщений з «основного» колонізатора – Росії на вже не загрозового й подоланого ворога – Польщу. Попри це, пафос національного ресентименту стимулював опірні інтенції, ретранслявав національну образу, поглиблював антиколоніальну свідомість.

Отже, деконструкція смислового поля поеми Євгена Гребінки «Богдан» оприявнює художнє балансування між анти та (нео)колоніальним дискурсами: ушлявлення успішної визвольної акції Богдана Хмельницького супроти польського панування на українських землях підважується невпевненістю гетьмана щодо автономістської спроможності козацької держави та його спробами знайти протекторат у Московії. Адорація останньої як «чудесного краю», а її населення – як морально-релігійного та бойового взірця девальвують якості козацтва, актуалізують комплекс національної меншовартості. Контррозійний зміст поеми, її «вірнопідданські» інтонації й відверто проговорені в тексті імперські історіографічні наративи вочевидь заплямовували автора в очах пронаціональних реципієнтів. Водночас його реабілітували як прагнення художньо концептуалізувати українську історію, хай і в романтизованому / міфологізованому варіанті, так і спроба інтертекстуального діалогу з чільними текстами українського (пре)романтизму.

Культурно-історичні обставини, середовище формування авторської свідомості Гребінки в значній мірі зумовлювали колоніальний феномен «двійництва», очевидний у творчій аксіології митця. Слід враховувати ще й залежність таланту письменника від культурних зразків. Отож визначення (анти)колоніальної позиції Гребінки-автора поеми «Богдан» ускладнюється потужним культурними впливами на його свідомість, «прошиту» імперськими наративами. Знаком антиколоніального опору є сама спроба Гребінки порушити національну проблематику, хай і під імперським «соусом».

Альтернативою імперському постав (пре)романтичний культурний дискурс, хоча й на його творців впливали імперські ідеологеми, модифікуючи ослаблену дефіцитом культурного життя їхню національну самосвідомість. Ядром цього дискурсу (в основному трансльованого в літописних і художніх творах XVIII – першої половини XIX ст.) була міфологізація козацької історії та зумовлена історичною поразкою колоніальна травма, яка пробуджувала потужний антиколоніальний ресентимент. Щоправда, проімперська субординація й безапеляційне нав'язування російської історіографічної доктрини переспрямувало цей антиколоніальний ресентимент проти Польщі замість Московії, що в тих умовах було відносно безпечним компромісом. (Пре)романтичне міфомислення винесло на поверхню художніх текстів, зокрема й поеми «Богдан» Гребінки, архетипну імагологічну матрицю (розкішна природа-рай, Дніпро, дуби, русалки, місячні ночі тощо), що моделювала ескапічний образ України-потойбіччя, вільного від ворожих впливів і зовнішніх загроз (Україна, як русалка, що зведена людським злом, тепер розкошує в підводному царстві-інобутті, є символічним вираженням національного підсвідомого). Така «позаімперська» Україна абсорбувала антиколоніальні бажання, стимулювала пронаціональні інтенції, що виявилися у творчості українських романтиків, зокрема й Гребінки.

На дискурсивному рівні поема «Богдан» Гребінки позначилися як проімперські, так і пронаціональні творчі інтенції. Їхня контрпозиція найпомітніша в зіткненні історичного (1–9 розділи) й міфопоетичного (пролог) планів поеми, що відповідно дисонують між собою ідеєю згоди з московською імперською вищістю й неокolonіальністю як необхідним протекційним кроком та потужним антиколоніальним наративом покривдженої нації. Дискурсивна «нестиковка» цих планів оприявлена в композиційно невинуватій ретардації прологу (сцена ігрища русалок), у множинності персонажів, які уособлюють національні образи, – дівчина, Наливайко, Павлюк, Острияниця, дуб, Голос з-під каменя, в уведенні незадіяних далі персонажів типу Духу Півночі. Пролог можна розглядати як окрему

мініпоему, що віддає данину антиколоніальному ресентименту, тоді як в основній частині поеми ведеться пошук компромісу між національним та імперським. Елементи колоніальної поетики наявні в основній частині поеми в репліках гетьмана, який готовий скласти клейноди перед московським царем, у наративному підкресленні культурно-релігійної близькості українців і москалів, готовності спільноти підкоритися (потенційному) імперському центру, в ідейному утвердженні історично визначеного панування Москви над Україною як блага для останньої. Утім, фінальна сцена народного воління віддатися московському царю може бути прочитана і як остаточна перемога проімперського колоніального світовідчуття, і як докір Московії за зрадливе «братерство», що його кидає автор з відстані часу, подібно до відповідних сцен у козацьких літописах та низці художніх творів українського романтизму.

Постколоніальна деконструкція поеми «Богдан» Є. Гребінки актуалізує проблему балансування художньої свідомості доби романтизму між антиколоніальними й колоніальними поетикальними координатами. Інтертекстуальне зіставлення поеми зі знаковими творами часу її написання, а також з актуальними для її автора текстами свідчить про типовість ситуації світоглядної «роздвоєності», оприявнює масштабність впливу імперських наративів і колоніальної стагнації на український літературний процес тієї доби. Перспективним є подальше застосування постколоніальної методології до текстів як XVIII, так і XIX ст. з метою глибшого осягнення специфіки формування національної самосвідомості та її переломлення в літературі.

Список використаної літератури

- Брехуненко, В. (2003). Переяславська рада 1654 року в російській історіографії. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич (Ред.), *Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження)* (с. 605-652). Київ: Смолоскип.
- Горобець, В. (2011). Переяславська рада 1654. В. Смолій (Ред.), *Енциклопедія історії України* (Т. 8, с. 143-143). Київ: Наукова думка.
- Гребінка, Є. (1980-1981а). Богдан. Сцени из жизни малороссийского гетмана Зиновия Хмельницкого. В. Микитась (Ред.), *Твори у 3-х томах* (Т.1, с. 114-168). Київ: Наукова думка.
- Гребінка, Є. (1980-1981b). Листи. Б. Деркач (Ред.), *Твори у 3-х томах* (Т. 3, с. 503-622). Київ: Наукова думка.
- Задорожна, Л. (2000). *Євген Гребінка: літературна постать*. Київ: Твім-інтер.
- Драч, І. (Ред.). (2003). *Історія Русів*. Київ: Веселка.
- Козак, С. (2003). *Український преромантизм: джерела, зумовлення, контексти, витоки*. Варшава: Видавництво кафедри української філології Варшавського університету.
- Мацапура, В. (2000). *Українська тема в російській літературі першої половини XIX століття (проблеми еволюції, міфологізації, інтертекстуальності)*. (Автореф. дис. докт. філол. наук) Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, Сімферополь.
- Нахлік, Є. (1988). *Українська романтична проза 20-60-х років XIX ст.* Київ: Наукова думка.
- Останіна, Г. (2018). «Діалог» зі сходом Євгена Гребінки. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*, 23, 260-264.
- Перевертень, Н. (2010). Образна парадигма роману Є. Гребінки «Чайковський». *Літературознавчі студії*, 26, 442-447.
- Томпсон, Е.М. (2006). *Трубадури імперії: російська література і колоніалізм*. Київ: Основи.
- Чижевський, Д. (1994). *Історія української літератури (від початків до доби реалізму)*. Тернопіль: Презент-Феміна.
- Шевченко, Т. (2006). *Усі твори в одному томі*. Київ: Ірпінь.
- Шкандрій, М. (2004). *В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби*. Київ: Факт.
- Юрчук, О. (2013). *У тіні імперій: українська література у світлі постколоніальної теорії*. Київ: Академія.
- Ясь, О. (2003). Образи Переяслава в українській історіографії академічної доби (початок XIX – кінець 80-х років XX століття). П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич (Ред.), *Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження)* (с. 524-604). Київ: Смолоскип.
- Яценко, М. (Ред.). (1995). *Історія української літератури XIX ст. У 3х кн. Кн.1*. Київ: Либідь.

POETICS OF YEVHEN HREBINKA'S POEM "BOHDAN": (ANTI)COLONIAL STRATEGIES OF THE ART CONSCIOUSNESS

Olga V. Shaf, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine)

e-mail: Olga_shaf@ua.fm

Oleksandra V. Goniuk, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine)

e-mail: olexandrin31@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2023-2-26/1-10

Key words: *Evhen Hrebinka's poem "Bohdan", anti-colonial and colonial strategies of art thinking, author's consciousness, (Pre)romanticism, anti-colonial resentment.*

Evhen Hrebinka's oeuvre, particularly his Russian-language works and the poem "Bohdan" (1843), have not been studied well. The theme of this historical poem is Bohdan Khmelnytskyi's decision to get political protection from the Tsardom of Muscovy. (Anti-)colonial moods of art implementation of this theme can be rethought with the help of a postcolonial approach. It is important to recognize the influence of psychical and mental backgrounds in the author's consciousness and literary aesthetics onto the juxtaposition of anti-colonial and colonial art thinking in the 19th century Ukrainian literature in general, and Hrebinka's works in particular.

Purpose of the article. The article seeks to study (anti-)colonial poetics in Evhen Hrebinka's poem "Bohdan" through the view of the author's consciousness as well as through Romanticism art and aesthetic paradigm in intertextual relations with Ukrainian romantic historical literature.

The article employs techniques of postcolonial deconstruction (the methodology is based on Russian imperialism studies by E. Tompson, M. Shkandrii, O. Yurchuk grounded in the West postcolonialism theory), intertextological and other literary analysis *methods*.

Evhen Hrebinka's poem "Bohdan" as well as his other Russian-language works have not been appropriately read because of its ideological points. In the view of postcolonialism, the balancing between imperial and Ukrainophilical narratives is the symptom of deformation of mental (art) consciousness under cultural and political imperial pressing, which is shown in the oeuvre of Hrebinka and his contemporaries. On the one hand, the appreciation of the past in the works of Ukrainian writers, particularly Hrebinka, was shaped by Russian historiographical doctrine which negotiated the state-creating capacity of Cossack Hetmanate leaders and spread fakes about "one-blood nations", "happy life under the reign of Tsar of Muscovy", and on the other hand, their reception of the Cossack history was steered by romantic anti-colonial resentment. This ambiguity determines the poetics of the poem "Bohdan" by Evhen Hrebinka.

In the poem, on the discursive level of writing both pro-imperial and pro-national creative intentions are evident. Their counterposition is most prominent in the collision of the historical (Chapters 1-9) and mythopoetic (the Prologue) plans of the poem. In the historical plot (Chapters 1-9), the neocolonial idea of agreement with Moscow's imperial authority to protect the Ukrainian lands from numerous enemies is dissonant with the anti-colonial narrative of the oppressed nation, in the Prologue. The discursive "non-alignment" of these plans is reflected in the compositionally unjustified retardation of the prologue (the scene of the mermaids' game), in the multiplicity of characters/images embodying sense of national resentment – the girl, Nalyvayko, Pavlyuk, Ostryanitsa, the oak tree, the Voice from under the stone, and the Spirit of Midnight. In the Prologue of Hrebinka's poem "Bohdan", the pathos of anti-colonial resentment prevails while it is re-extrapolated from Muscovy to Polish-Lithuanian Commonwealth for the sake of compromise. In this part of the poem, mythological features of poetics are determined by a mental unconscious desire for vengeance cultivated by Ukrainian (Pre)romanticism. The Prologue can be seen as a separate mini-poem about anti-colonial resentment, while in the main part of the poem, the search for a compromise between the national and imperial perspectives is pursued.

In the main part of the poem, the elements of colonial poetics are present: 1) in the speeches of hetman Khmelnytskyi, who is ready to surrender his regalia to the Moscow tsar, 2) in the narrative emphasis on the cultural and religious closeness of Ukrainians and Muscovites, and 3) in the readiness of the community to submit to the (potential) imperial center as well as 4) in the ideological assertion of Moscow's historically determined rule over Ukraine as a blessing for it. However, the final scene of the people's decision to submit to the Moscow tsar can be interpreted both as a definitive victory of the pro-imperial colonial worldview and as a reproach to Moscow for the betrayed "brotherhood", which is voiced by the author from a distance of time, similar to the corresponding scenes in Cossack chronicles and the literary works of Ukrainian Romanticism. In the historical plot of the poem, it has been recognized the fluctuation between anti-colonial resentment redirected on the Ukrainian-Polish fighting and actualized as the reason for the rebellion led by Khmelnytskyi, and glorification of the Tsardom of Muscovy as the only ally and defender (in consonant with imperial doctrine and the XVIII century Ukrainian Chronicles based on it).

The postcolonial deconstruction of the poem "Bogdan" by E. Hrebinka highlights the problem of balancing the artistic consciousness of the Romantic era between anti-colonial and colonial poetic

coordinates. The intertextual juxtaposition of the poem with significant works of the time it was written as well as texts relevant to its author, demonstrates the typicality of the situation of ideological “duality” and reveals the extensive influence of imperial narratives and colonial stagnation on the Ukrainian literary process of that epoch. In Evhen Hrebinka’s poem “Bohdan”, the balancing between anti-colonial and colonial poetic strategies is driven by the authors’ (split) consciousness, the influences of romanticism cultural paradigm and Russian imperial doctrine as well. These multi-directional influences on writing are being deconstructed in the view of postcolonial studies. This approach can be helpful in understanding the threat of imperial propaganda framework in national cultural and literary process in the past. It is promising to further apply postcolonial methodology to texts from both the 18th and 19th centuries in order to gain a deeper knowledge of the specificity of the evolution of national self-consciousness and its reflection in literature.

References

- Brekhunenko, V. (2003). *Pereiaslavska rada 1654 roku v rosiiskii istoriografii* [The 1654 Pereiaslav Agreement in Russian Historiography]. *Pereiaslavska rada 1654 roku (istoriografiia ta doslidzhennia)* [The 1654 Pereiaslav Agreement (Historiography and Searching)]. Kyiv, Smoloskyp Publ., pp. 605-652.
- Chyzhevskiy, D. (1994). *Istoriia ukrainskoi literatury (vid pochatkiv do doby realizmu)* [The History of Ukrainian Literature (from Beginning to The Realism Age)]. Ternopil, Present-Femina Publ., 480 p.
- Horobets, V. (2011). *Pereiaslavska rada 1654* [The 1654 Pereiaslav Agreement]. In V. Smoliy (ed.). *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of Ukrainian History]. Kyiv, Naukova Dumka Publ., vol. 8, pp. 143-143.
- Hrebinka, Ye. (1980). *Bohdan. Stseny iz zhyzny malorossyiskoho hetmana Zynovyya Khmelnytskoho* [Bohdan. Scenes from Hetman Zynoviy Khmelnytskyi’s Life]. *Tvory u 3-kh tomakh* [Literary works in 3 volumes]. Kyiv, Naukova Dumka Publ., vol. 1, pp. 114-168.
- Hrebinka, Ye. (1989). *Lysty* [Letters]. *Tvory u 3-kh tomakh* [Literary works in 3 volumes]. Kyiv, Naukova Dumka Publ., vol. 3, pp. 503-622.
- Drach, I. (ed.). (2003). *Istoriia Rusiv* [The History of Rus]. Kyiv, Veselka Publ., 366 p.
- Kozak, S. (2003). *Ukrainskyi preromantyzm: dzherela, zumvlennia, konteksty, vytky* [The Ukrainian Preromanticism: Sources, Conditions, Contexts, Origins]. Warsaw, Warsaw University Publ., 227 p.
- Matsapura, V. (2000). *Ukrainska tema v rosiiskii literaturi pershoi polovyny XIX stolittia (problemy evoliutsii, mifolohizatsii, intertekstualnosti)*. Avtoref. dis. dokt. filol. nauk [The Ukrainian Theme in the first half of the 19th century Russian Literature (the Problems of Evolution, Mythologizing, Intertextuality)]. Extended abstract of Dr. philol. sci. diss.]. Simferopol, 33 p.
- Nakhlik, Ye. (1988). *Ukrainska romantychna proza 20-60-kh rokiv XIX st.* [Ukrainian Romanticism Prose of the 20s-60s of the 19th Century]. Kyiv, Naukova Dumka Publ., 320 p.
- Ostanina, H. (2018). «Dialog» zi skhodom Yevhena Hrebinky [Yevhen Hrebinka’s “Dialogue” with the East]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva* [Modern Issues of Linguistics and Literary Studies], vol. 23, pp. 260-264.
- Pereverten, N. (2010). *Obrazna paradyhma romanu Ye. Hrebinky “Chaikovskiyi”* [The Imagological Paradigm of Ye. Hrebinka’s novel “Chaikovskiyi”]. *Literaturoznavchi studii* [The Literary Studies], vol. 26, pp. 442-447.
- Shevchenko, T. (2006). *Usi tvory v odnomu tomi* [All Works in One Volume]. Kyiv, Irpin Publ., 824 p.
- Shkandrii, M. (2004). *V obimakh imperii: Rosiiska i ukrainska literatury novitnoi doby* [Russia and Ukraine: Literature and the Discourse of Empire from Napoleonic to Postcolonial Times]. Kyiv, Fakt Publ., 496 p.
- Tompson, E.M. (2006). *Trubadury imperii: rosiiska literatura i kolonializm* [Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism]. Kyiv, Osnovy Publ., 368 p.
- Yurchuk, O. (2013). *U tini imperii: ukrainska literatura u svitli postkolonialnoi teorii* [In the Empire’s Shadow: Ukrainian Literature in View of the Postcolonial Theory]. Kyiv, Akademia Publ., 224 p.
- Yas, O. (2003). *Obrazy Pereiaslava v ukrainskii istoriografii akademichnoi doby (pochatok XIX – kinets 80-kh rokiv XX stolittia)* [The Image of Pereiaslav in Ukrainian Historiography of Academic Age (early 19th – late 1980th)]. *Pereiaslavska rada 1654 roku (istoriografiia ta doslidzhennia)* [The 1654 Pereiaslav Agreement (Historiography and Searching)]. Kyiv, Smoloskyp Publ., pp. 524-604.
- Yatsenko, M. (ed.). (1995). *Istoriia ukrainskoi literatury XIX st. u 3 knyгах* [The History of Ukrainian Literature of the 19th century: in 3 volumes]. Kyiv, Lybid Publ., vol. 1, 368 p.
- Zadorozhna, L. (2000). *Yevhen Hrebinka: literaturna postat* [Yevhen Hrebinka: The Literary Person]. Kyiv, Tvim-Inter Publ., 160 p.

Одержано 24.10.2022.